

Future Scenarios of Islamic Humanities in Iran

Mojtaba Rostamikia*

Abstract

The requirement for intelligent planning for the future of human sciences is to have a picture of how their characteristics will be formed in the future world; Islamic humanities are subject to changes in several ways; first, the topics discussed in this knowledge change in accordance with the conditions of the time, the issues of the day, and the questions that are asked; second, the methods used in Islamic humanities are not unrelated to methodological developments in other sciences. On the other hand, it is necessary to mention the developments that occur in the use of publishing and distributing science and its achievements. Regardless of the global perspective on the changes in Islamic humanities, the approach of the study in this article is related to the internal environment of this knowledge in Iran and will consider the trends of globalization of sciences and the rapid movement of sciences towards humanities only as macro-effects of the knowledge environment. This article attempts to examine the status of this knowledge in four scenarios: "The end of humanities and war in the cloud", "Herd safety and defensive strategies", "Specialization", and "Generalization of Islamic knowledge".

Keywords: Future studies, futurology, future of Islamic humanities, end of humanities, cloud warfare, herd immunity.

Introduction

Popper defines foresight as an important tool in science, technology, and innovation policymaking. He argues: "Today, the world is becoming more and more complex in a dynamic way; this factor makes it impossible for any organization to know everything

* PhD in Theoretical Foundations of Islam, Qom University of Islamic Education, kia.mojtaba1365@gmail.com

Date received: 23/04/2024, Date of acceptance: 27/08/2024

about how to intervene in successful policymaking. In other words, many governments have accepted that the knowledge needed to intervene in successful policymaking is distributed among different actors. It seems that foresight activity, with its emphasis on participatory processes and networking, makes a major contribution to acquiring such knowledge.” (Popper, 2010, p. 62-89) The future of Islamic humanities in Iran is rooted in many indicators and is considered a multifaceted issue from a research perspective.

Materials & Methods

This article is written using methods based on future-oriented scenario writing. This method attempts to monitor possible future scenarios by balancing the weight of the past, the current situation, and future drivers.

Discussion& Result

Future drivers are considered the future's traction, and there is disagreement among futurists about how many drivers will end up in the near future. A driver must have the power to set in motion all the environmental circles surrounding science and determine the future direction of knowledge. Some of the drivers that have been considered by mainstream and elite analyses are as follows:

1. The development of cognitive technologies, especially the development of artificial intelligence (the emergence of data as the new oil and its transformation into a geopolitical issue, the expansion of artificial intelligence technologies, the Internet of Things, robots, automation, cloud computing, augmented and virtual realities, etc.)
2. The development of cognitive sciences (cognitive neuroscience, cognitive computer science, cognitive linguistics, philosophy of mind, cognitive psychology)
3. The development of generalization of knowledge (convergence and synergy of plethisms and decentralization in the field of knowledge)
4. The commodification of knowledge (the transformation of any product into a service and process)
5. The communication of knowledge (the emergence of a comprehensive network and a multi-screen world and the phenomenon of collective persuasion and persuasion)

According to the examination of the common points of the drivers and based on the mutual causal effects, four possible scenarios can be imagined for the future of Islamic humanities: Among the uncertainties identified in the above drivers, the uncertainty of

275 Abstract

the upcoming crises and also the interaction of the actors have been taken into account, which are written in two optimistic and pessimistic assumptions:

1. Negative optimistic mode
2. Negative pessimistic mode
3. Positive optimistic state
4. Negative Optimistic Mode
4. Result

Conclusion

The perspective of sustainable planning based on the scenario-based future of Islamic sciences, despite being new, can bring to the fore the metaphors hidden in this knowledge. It seems that, considering the network and aggressive crises and the hostility of the knowledge system, the scenario based on data warfare in the cloud space is one of the most important crises or threats that Islamic knowledge will experience. This issue itself can create countless challenges in the future of Islamic humanities. The fledgling seedling that began its work by competing with modern Western science and developed in a way based on its "critical" methodology is currently in its most affirmative historical stage, and evidence from environmental analysis and elite society and data analysis in related software shows that the network of causal relationships in this scenario has the greatest continuity and convergence, and this in itself strengthens the possibility of the emergence of this scenario.

Bibliography

- Iman, Mohammad Tafi (2018), *Qualitative Research Methodology*, Institute of Seminary and University Research.
- Parsania, Hamid, Talei Ardakani, Mohammad (2013) *Fundamental Methodology and Applied Methodology in Social Sciences*, Journal: Cultural and Social Knowledge » Year 4 - Issue 14 Scientific-Research (24 pages - from 73 to 96)
- Hajjani, Ibrahim (2011), *Fundamentals of Principles and Methods of Futures Studies*, Imam Sadeq University.
- Khosropanah, Abdul Hossein (2013), *In Search of Islamic Humanities*, Maarif Publishing.
- Zaeri, Qasem, Seyyed Mohammad, Moalemi (2016), *Fundamental Methodology from the Perspective of Fundamental Methodology*, Social Theories of Muslim Thinkers, Issue 1, from 129 - 160
- Sultani, Mehdi; Parsania, Hamid (2015) *Methodology of Religious Science Regarding the Humanities* Journal: Scientific-Research Philosophical Knowledge - Year 12 - Issue 3 - 24 pages - from 95 to 118

- Shojai Zand, Alireza (2019), Reductionism in Sociological Studies of Religion, Qabsat, Year 24, from 57-92
- Sharifi, Ahmad Hossein (2013), Fundamentals of Islamic Humanities, Sadra Publishing.
- Alizadeh, Aziz (2019) Future Global Scenarios of Communications and Information Technology.
- Ghaemina, Alireza (2019), Cyber Theology, Tehran, Islamic Consultative Assembly Library Publications,
- Koohi, Ahmad, (Bita) Conceptual Model of Future Studies of Religious Propagation, Islamic Culture and Thought Research Institute.
- Largent, Mark E. (2019), Colonialism and Science, translated by Mehdi Kafaei, Soroush Publishing.
- Les Bell, Mike Neary (2017), The Future of Higher Education, translated by Jalil Karimi, Institute for Social Cultural Studies, Ministry of Science.
- Mohebbi, Mohammad Aref (2015), Analysis of Religious Science Approaches with Emphasis on Social Sciences, Cultural and Social Knowledge, Third Edition, pp. 95-118
- Faraji, Mehdi Abbas Kazemi (2019), Studying the Status of Religiosity in Iran: (With Emphasis on Survey Data from the Past Three Decades), Iranian Cultural Research Quarterly, Volume 2, Issue 2, pp. 79-95
- Namdarian, Leila, Hassanzadeh, Alireza (2011) Future Vision of Science and Technology and Its Effects on Policymaking, Iranian Institute of Science and Technology
- Gholami, Reza, Interview with ANA News Agency: <https://ana.press/fa/news/668061>
- Interview with the Vice President: <https://www.mehrnews.com/news/2451552>
- Some others also believe that Western humanities have a colonial nature and should be confronted with it: <http://shabestan.ir/detail/news/508664>
- Young Journalists' Club News Code 7674862 David J. Chalmers(2002), *Philosophy of mind: classical and contemporary readings*. by Oxford University Press,
- Alvin Toffler(1984), *Future Shock*, published by arrangement with Random House, Inc.
- Bill Hibbard(2014), *Ethical Artificial Intelligence*, Bill Hibbard.
- David J. Chalmers(1996), *The conscious mind : in search of a fundamental theory*, Oxford University Press
- David Leslie (2018), *Understanding artificial intelligence ethics and safety*, policy@turing.ac.uk
- Dejian Liu • Chris Dede • Ronghuai Huang John Richards (2017), *Virtual, Augmented, and Mixed Realities in Education*, Springer Nature Singapore Pte Ltd
- Esposito, John L.(2010), *The future of Islam* / John L. Esposito, by Oxford University Press, Inc.
- Giovanni Battista Dagnino and Maria Cristina Cinciresearch (2016), *methods for strategic management*, Routledge.
- Ibo van de Poel and Lambèr Royakkers (2011), *Ethics, Technology, and Engineering An Introduction*, Blackwell Publishing.

277 Abstract

- James Hendler, Social Machines(2016) *The Coming Collision of Artificial Intelligence*, Social Networking, and Humanity, Apress.
- John R Searle and exchanges with Daniel C. Dennett and David Chalmers (1997), *The mystery of consciousness*, NYREV, Inc
- Joseph Migga Kizza (2013), *Ethical and Social Issues in the Information Age*, Springer-Verlag London.
- Ken Wilber (2017), *The Religion of Tomorrow: A Vision for the Future of the Great Tradition*, Shambhala Publications.
- M. Mitchell Waldrop(1987) *A Question of Responsibility*, AI Magazine Volume 8 Number .
- Marcello Tonelli and Nicoló Cristoni (2019), *Strategic Management and the Circular Economy*, Routledge.
- Max Tegmark (2017), *Life 3.0 : being human in the age of artificial intelligence*, y Alfred A. Knopf.
- Michael Anderson and Susan Leigh Anderson((2007), Machine Ethics: *Creating an Ethical Intelligent Agent*, AI Magazine Volume 28 Number .
- Michael Heim (1996), *The metaphysics of virtual reality*, Oxford University Press
- Michael R. LaChat (1986) *Artificial Intelligence and Ethics: An Exercise in the Moral Imagination*, AI Magazine Volume 7 Number.
- Popper.R(2010), *.How are foresight methods selected? Foresight*, 10(6), 62-89
- Porter, Michael Em (1980), *Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors: with a new introduction*, The Free Press.
- Rex Degnegaard (2010), *Strategic Change Management*, The Author.
- Julie Thompson Kleinp. *THE DIALECTIC AND RHETORIC OF DISCIPLINARY AND INTERDISCIPLINARY*
- Vallor, Shannon (2016), *Technology and the Virtues*, Oxford University Press.
- Vincent C. Müller (2017), *Philosophy and Theory of Artificial Intelligence*, Springer Nature Switzerland AG.

سناریوهای آینده علوم انسانی اسلامی در ایران

مجتبی رستمی کیا*

چکیده

لازمه برنامه‌ریزی هوشمندانه برای آینده دانش‌های انسانی، داشتن تصویری از چگونگی شکل‌گیری ویژگی‌های آنها در دنیای آینده است؛ علوم انسانی اسلامی از چند جهت در معرض تغییرات زمانه است؛ اولاً موضوعاتی که در این دانش مورد بحث قرار می‌گیرد متناسب با شرایط زمان، مساله‌های روز و سؤالاتی که پرسیده می‌شود تغییر می‌کند؛ ثانیاً روش‌های به‌کار رفته در علوم انسانی اسلامی بدون نسبت با تحولات روش‌شناسی در سایر علوم نیست. از سوی دیگر باید به تحولاتی که در بکارگیری نشر و توزیع علم و دستاوردهای آن اتفاق می‌افتد، اشاره کرد. فارغ از منظر جهانی به تغییرات علوم انسانی اسلامی، رویکرد بررسی در این مقاله مربوط به محیط داخلی این دانش در کشور ایران است و روندهای جهانی شدن علوم و حرکت پرشتاب علوم به سمت دانش‌های انسانی را تنها به عنوان تأثیرات کلان محیط دانش محسوب خواهد کرد. این مقاله می‌کوشد تا وضعیت این دانش را در چهار سناریو «پایان علوم انسانی و جنگ در فضای ابری»، «ایمنی گله‌ای و استراتژی‌های تدافعی»، «تخصص‌گرایی» و «عمومی‌سازی دانش اسلامی» مورد بررسی قرار می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: آینده پژوهی، آینده‌نگاری، آینده علوم انسانی اسلامی، پایان علوم انسانی، جنگ ابری، ایمنی گله‌ای.

۱. مقدمه

پوپر آینده‌نگاری را به عنوان ابزار مهمی در سیاست‌گذاری علم، فناوری و نوآوری تعریف می‌کند. و اینگونه استدلال می‌کند:

* دکتری مبانی نظری اسلام، دانشگاه معارف اسلامی، قم، kia.mojtaba1365@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۶

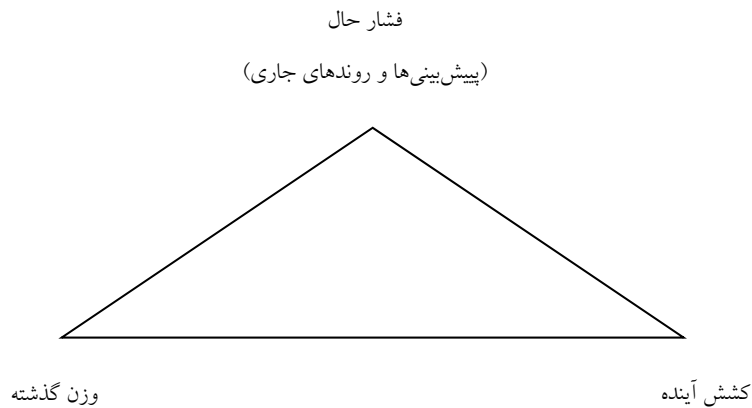

امروزه جهان به صورت پویایی، پیچیده تر می شود؛ این عامل باعث می شود که دانستن همه چیز در مورد دخالت در سیاستگذاری موفق، برای هیچ سازمانی امکان پذیر نباشد. به عبارت دیگر حکومت های بسیاری پذیرفته اند که دانش مورد نیاز برای دخالت در سیاستگذاری موفق در بین بازیگران مختلف، توزیع شده است. به نظر می رسد که فعالیت آینده نگاری با تأکیدی که بر روی فرآیندهای مشارکتی و شبکه سازی دارد، کمک عمده ای به کسب چنین دانشی می کند. (Popper, 2010, p. 62-89)

آینده علوم انسانی اسلامی در ایران ریشه در شاخص های بسیاری دارد و از حیث پژوهشی یک مسئله چند وجهی تلقی می شود.

از سوی دیگر مطالعات آینده پژوهانه به دو شیوه تجویزی و اکتشافی انجام می شود. در روش اکتشافی این سؤال مطرح است: با توجه به روندهای موجود و وضعیتی که علوم انسانی با آن مواجه است، آینده علوم انسانی چگونه خواهد بود؟ این یک سؤال اکتشافی است و آینده پژوهی اکتشافی به آن می پردازد. آینده پژوهی اکتشافی دغدغه آن را دارد که با تحلیل روندهای موجود، در عمل بتواند سیر تحولات آینده را پیش بینی کند. در اینجا نوعی پیشبایی یا پیشگویی درباره ادامه روندهایی است که از گذشته تاکنون در حال جریان بوده اند. این را به «آینده پژوهی اکتشافی» تعبیر می کنیم (Puglisi, 2001, p. 439). از رویکرد دیگری هم می توان به علوم انسانی و وضعیت آن در آینده نگاه کرد و آن رویکرد تجویزی است، به این معنا که سؤال اینجاست که آینده علوم انسانی چگونه باید باشد و وضعیت مطلوب علوم انسانی برای یک جامعه خاص چیست؟ در اینجا آینده پژوهی هنجاری یا تجویزی صورت می گیرد. در آینده پژوهی تجویزی با استناد به روندهای موجود گزینه هایی که می تواند در آینده پیش ما باشد انتخاب شده و سعی می شود یکی از آن گزینه ها که بیشتر متناسب با خواسته ها، امیال، آرزوها و رویاهای آن جامعه است، پردازش شده و تعریف و شناسایی شود. آینده پژوهی تجویزی هم به نوعی مبتنی بر روندهای موجود است اما درصدد است آینده مطلوب را در امتداد یا تغییر روندهای موجود ایجاد کند. وجه اشتراک بین ۲ رویکرد آینده پژوهی اکتشافی و آینده پژوهی تجویزی، ابتناء بر تحلیل روندهای موجود است.

یکی از ابزارهای مؤثر آینده پژوهی برای درک این موضوع است که آینده از بر هم کنش چه نیروهایی ساخته می شود^۱. سه گوشه های مثلث آینده، سه دسته نیرو را می سازند که به «آینده» شکل می بخشد. این نیروها عبارتند از وزن گذشته، فشار حال و کشش آینده^۲.

شکل ۱. مثلث آینده‌پژوهی

این نوشته نیز می‌کوشد تا در پرتو این سه ضلع، وضعیت علوم انسانی اسلامی در ایران را مورد بررسی قرار دهد و به نوعی بر اساس روش آینده پژوهی اکتشافی وضعیت علوم انسانی اسلامی در ایران را در آینده نزدیک سناریو پردازی نماید. بدیهی است پرداختن تفصیلی به هر سناریو و اولویت بندی مسائل ذیل آنها مسئله بسیار طاقت فرسایی است که از عهده این قلم و مقاله خارج است.

به علم و دانش به دو صورت می‌توان توجه کرد: نگاه درجه یک (First Order) و نگاه درجه دو (Second Order). در نوع نگاه درجه یک، مسائل به صورت مستقیم تحلیل می‌شوند، از این منظر شما خود یکی از دانشمندان علم خواهید شد. در دنیای اسلام بازار نگاه درجه یک به علوم بسیار داغ است.

در فضای غرب، نگاه درجه دوم به علوم و شکل‌گیری فلسفه‌های درجه دو، بسیار مورد استقبال قرار گرفته است، اساساً در نگاه درجه دوم به علم، یک علم به مثابه یک نظام و یک discipline مورد توجه و بررسی فیلسوفانه قرار می‌گیرد. در نگاه درجه دو به علم، راهبردها و استراتژی‌ها بسیار اهمیت می‌یابند. همچنین در یک نگاه درجه ۲ به علم ممکن است کنشگران متفاوتی در علم وجود داشته باشند. از این منظر باید توجه داشت که حداقل ۱۰ کنشگر در عالم علم قابل شناسایی است:

۱. محققین و اساتید

۲. یادگیرندگان

۳. مدیران سازمانی و دولتی
۴. سیاست‌گذاران کلان کشور (انتظارات حکومت از علم مذکور)
۵. رسانه‌ها - مروج دانش
۶. جامعه مدنی مخاطب علم
۷. ساختار جامعه علمی
۸. سازمان‌ها و شرکت‌ها
۹. خیرین
۱۰. رقیبان

در قالب این ۱۰ کنشگر، رفتارها و کنش‌های متفاوتی شکل می‌گیرد که در سرنوشت علم مؤثر می‌افتد، مسئله «رشد علم»، «ظام‌های تأمین مالی»، «راهبردهای ملی و بین‌المللی»، «گفتمان سازی»، «عوامل مؤثر در ارتقای انگیزش عالمان»، «تحول خواهی و آرمانگرایی»، «تعاملات فزاینده با حکومت، جامعه و نظام‌های رقیب»، و «روابط سیستمی و شبکه‌ای» هر کدام می‌تواند وجوه مختلفی از مدیریت و موفقیت یک علم را موجب شوند. در این مقاله سعی شده است که علوم انسانی اسلامی به مثابه یک «دیسپلین» مورد توجه و بررسی قرار گیرد.

۲. وزن گذشته (کلان روندهای گذشته علوم انسانی اسلامی در ایران)

کلان روندهای گذشته علوم انسانی را می‌توان در چند رویکرد خلاصه کرد. از این جمله می‌توان به رویکرد اثباتی، تفسیری و انتقادی اشاره کرد. (ایمان، ۱۳۹۷، ص ۵) این سه رویکرد به عنوان سه کلان روند در علوم انسانی حضور دارد و علوم بسیاری را تحت سیطره خود قرار داده است. این روندها با همه قواعد و اسلوب‌های خود در مقابل هر گونه تغییری که منجر به تغییر این پارادایم‌ها شود جلوگیری می‌کند از این رو وزن خود را بر وضعیت حال و آینده تحمیل می‌کند. ترکیب این پارادایم‌ها به فضاهای کلی حکمت متعالیه و همچنین ترکیب دانش‌هایی همچون اصول فقه و منطق فهم دین و نگرش‌های کلی، نظام مند می‌تواند به عنوان رویکردهای میان رشته‌ای^۳ در علوم انسانی اسلامی محسوب شود.^۴

شاید غالب‌ترین وجه علوم انسانی اسلامی در ایران معاصر نحوه‌ای از «روش‌شناسی بنیادین» باشد. روش‌شناسی بنیادین می‌کوشد تا از میان دو رویکرد عمده مبنی بر «اصلاح

علوم موجود» یا «تاسیس دانش های جدید» به رویکرد دوم اهمیت دهد. از این رو معتقد است با تغییر عناصر کلیدی علم غربی و استفاده از عناصر کلیدی اسلامی، از معرفت غرب زدایی کنند (نقیب العطاس)، یا با احیای دانش های دوره تمدن اسلامی، غرب را به صورت یکپارچه به کنار نهد (نصر) یا با تفسیر علمی از آموزه های اسلام، مشکل تعارض علم و دین را حل کنند (بازرگان و شریعتی) یا با دخالت دادن متافیزیک دینی (گلشنی) یا باورهای دینی (باقری) در فرآیند علوم به تحقق اسلامی کردن معرفت کمک نمایند، همگی به دوره اصلاح علوم موجود متعلق اند و به روش شناسی های اسلامی لازم جهت تولید علوم انسانی اسلامی همت نگماشته اند. (خسروپناه، ۱۳۹۲، ص ۲۹)

بر این اساس، داعیان علوم انسانی اسلامی معتقدند که علوم، اعم از انسانی و طبیعی، در دامنه و حاشیه متافیزیک به وجود آمده و بسط یافته اند؛ لذا با تغییر در متافیزیک، علوم نیز متحول خواهند شد. به عبارت دیگر، چنانچه متافیزیک الهی باشد، علوم نیز الهی می شوند و چنانچه متافیزیک سکولار و این جهانی باشد، علوم نیز سکولار خواهند شد. با این حال، برای ایجاد تغییر و تحول در علوم، ارائه روش هایی بایسته و ضروری است. اگر هدف علوم انسانی فهم کنش های انسانی و پیامدهای آن در نظر گرفته شود، علوم انسانی اسلامی قابل تحقق است؛ چراکه این علوم نیز درصدد تحول در فهم هستند. لذا در ادامه مؤلفه هایی را که در فهم دخالت دارند دو عامل در سیر فکری نظریه پرداز تأثیرگذار است که یکی، هویت معرفتی و منطقی دارد و دیگری هویت فرهنگی و اجتماعی. عاملی که واجد هویت معرفتی و منطقی است، مبانی و پیش فرض ها را در اختیار نظریه پرداز می گذارد و عامل دیگر، پرسش هایی را پیش روی او قرار می دهد. به عبارت دیگر، با ایجاد پرسش و انگیزش لازم، نظریه پرداز با مدد جستن از مبانی معرفتی و منطقی، می کوشد تا به پاسخ پرسش خود برسد. مبادی معرفتی و منطقی عبارت اند از مبادی هستی شناختی، معرفت شناختی و انسان شناختی. الگوهای نظری، چون نظریه اسپنسر، از علوم دیگری همچون زیست شناسی نیز مدد جسته اند. لذا در فهم کنش های انسانی مبانی هستی شناختی، معرفت شناختی و انسان شناختی و برخی مبانی علوم دیگر تأثیر دارند. از این رو علوم انسانی در سایه چنین مبانی و پیش فرض هایی به راه خود ادامه می دهند. (سلطانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۹۵-۱۱۸) بر این اساس تصور کلی بر آن است که با تغییر مبانی و پیش فرض های محقق می توان وارد ساخت جدید دانشی و ساخت علوم انسانی اسلامی شد. ناگفته پیداست که روش های جامعی برای طبقه بندی جامع

رویکردهای ناظر به علم انسانی اسلامی ایجاد شده است که در جای خود می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. (رک : موحد ابطحی، ۱۳۹۹، ص ۳۱۰)

۳. فشار حال (محیط کلی علوم انسانی اسلامی در ایران)

فشار حال با تحلیل محیطی در علوم انسانی اسلامی اتفاق می‌افتد^۵ این تأثیرات را می‌توان در سه محور: محیط کلان نهاد علوم انسانی اسلامی، محیط نزدیک نهاد علوم انسانی اسلامی و محیط داخلی این دانش‌ها مورد بحث قرار داد:

۱.۳ تأثیرات در محیط خارجی کلان نهاد علم انسانی اسلامی

۱.۱.۳ وضعیت اقتصادی: سهم تولید دانش‌های انسانی از بودجه کلان کشور بسیار ناچیز است؛ وقتی در مقایسه با کشورهای دارای تراز بهتر در علوم انسانی مقایسه می‌شود، سهم تولید علوم انسانی از تولید ناخالص ملی (GDP)^۶ بسیار ناچیز است و قابلیت مقایسه با تراز جهانی خود را ندارد؛ این مسئله تا بدان جا پیش رفته است که امروزه کارگزاران نظام، تحقیقات بنیادین در زمینه علوم انسانی اسلامی را بی‌فایده و هزینه‌بر تلقی کرده و از سرمایه‌گذاری در این حوزه خودداری می‌کنند.

۲.۱.۳ وضعیت سیاسی و بین‌المللی: روزگاری، استراتژی نظام دانشی در علوم انسانی ایران کاملاً تدافعی محسوب می‌شد، از این حیث انفعال و ترجمه نهضت اصلی این دوره محسوب می‌شود. امروزه به‌طور خوش‌بینانه نظام دانشگاهی وارد مرحله «محافظه کارانه» شده است تا به استفاده از فرصت‌های بین‌المللی رخنه‌ها و ضعف‌های نظام علمی خود در علوم انسانی را پوشش دهد. از سوی دیگر برخی بر «استراتژی‌های رقابتی» و مقابله با گفتمان غربی تأکید می‌کنند و به صورت قاطع می‌توان گفت که علوم انسانی در کشور هیچ‌گاه وارد «استراتژی‌های تهاجمی و تحولی» در زمینه علوم انسانی نشده است. اهم تلاش جریان‌های کشور را می‌توان در دو روند کلی «محافظه کارانه» و «رقابتی» تقسیم کرد که هیچکدام معمولاً به تولید علم جدید نمی‌انجامد و نوعی از رقابت یا انفعال در آن‌ها تئوریزه شده است. حجم عظیم تولد دانش‌های میان‌رشته‌ای در علوم انسانی مولود چنین تفکری است. به نظر می‌آید علوم انسانی اسلامی به صورت کلی بر اساس وضعیت سیاسی و بین‌المللی در حال تولید دانش‌هایی با استراتژی رقابتی هستند.^۹ از این رو می‌توان به حوزه گسترده تولید دانش در زمینه روانشناسی اشاره کرد.^{۱۰}

از جمله مهمترین روندهای دیگر در این زمینه می توان به نوعی «اسلام هراسی» اشاره کرد که می تواند روند آینده علوم انسانی اسلامی را با مشکل روبرو کند. زندگی و انتظارات بسیاری از مردم با حملات تروریستی ۱۱ سپتامبر علیه مرکز تجارت جهانی و پنتاگون از بین رفت. در عرض چند ساعت تعداد انگشت شماری از تروریست ها قرن بیست و یکم را به جهانی تبدیل کردند که تحت سلطه جنگ آمریکا علیه تروریسم جهانی قرار داشت و تصویر اسلام و مسلمانان را به عنوان یک دین و مردمی که باید از آنها ترسید و جنگید، تقویت کردند. برخی از برخورد تمدن ها صحبت کردند. دیگران پرسیدند: "چه اشتباهی رخ داد؟" یا "چرا آنها از ما متنفرند؟" جنگ گسترده آمریکا علیه تروریسم، ادامه اعمال خشونت آمیز و تروریسم توسط افراط گرایان مسلمانان ضد آمریکایی در سراسر جهان اسلام خود در بسط و توسعه اسلام هراسی مؤثر بوده و سوالات زیادی را در مورد آینده اسلام و مسلمانان و به تبع آن علوم انسانی اسلامی ایجاد کرده است.^{۱۱}

۳.۱.۳ وضعیت اجتماعی و فرهنگی: مردم ایران پاسخ مسائل خود را نه از دانشگاه و حوزه که از فضای مجازی دریافت می کنند؛ انسان امروز ایرانی، بیش از اندازه سایبری شده است. دوری از اصالت های فرهنگی و رویکرد کاملاً همدلانه با سبک زندگی غربی در کشور به وضوح قابل مشاهده است^{۱۲} و به طور خوش بینانه می توان گفت که تنها قشری از مردم که تحت تأثیرات انقلاب اسلامی بوده اند استراتژی «رقابتی» یا «محافظه کارانه» نسبت به پیامدهای دانش علوم انسانی غربی آنهم از مدرنیته به بعد را به عنوان سبک زندگی انتخاب کرده اند. بسیاری از متفکران نسبت به «آینده دین داری» در ایران نیز هشدارهایی داده اند؛ اگر این استنباط صحیح باشد که به غیر از قدرت سیاسی، این نفوذ و احتیاج مردمی است که دانش های انسانی را جهت بخشیده است، افول یا تقلیل دینداری در ایران به علوم انسانی مبتنی بر دین فشار زیادی را تحمیل خواهد کرد تا جایی که به شکل گیری طبقه جدیدی از دانشمندان انسانی اسلامی منجر خواهد شد که در مقابل مردم صف بندی خواهند کرد.^{۱۳}

۴.۱.۳ وضعیت تکنولوژی و پیشران های فناور: مهم ترین وجه تغییرات در محیط کلان دانش ظهور فناوری های پیشرانی همچون هوش مصنوعی است. امروزه ترکیب هوش مصنوعی با دانش های انسانی همچون علوم شناختی نسل دوم، تغییرات شگرفی را در نهاد انسانی به جای گذاشته است که نوآوری های ویژه آن در راه است. پرفشارترین روند وضعیت موجود، تکنولوژی های پیشرانی همچون هوش مصنوعی است. این مسئله تا حدود زیادی در آینده نزدیک «جریان های سنت گرا» را به حاشیه خواهد راند و احتمالاً این جریان ها با

تقویت خود، و مبتنی بر نقدهای وجود گرایانه بر فناوری، مجدداً به صحنه صف آرای علمی علوم انسانی اسلامی در ایران برخوانند گشت.^{۱۴}

از سوی دیگر، تأثیر شگرف تکنولوژی جدید بر شناخت انسانی و برساخت واقعیت مجازی خود می‌تواند نقش اکتشافی علوم انسانی اسلامی را با چالش جدی مواجه کند.^{۱۵} این مسئله خود می‌تواند چالش‌های اخلاقی و ارزش‌شناختی بی‌شماری را پیش روی علوم انسانی اسلامی ایجاد کند.^{۱۶}

۲.۳ تأثیرات در محیط خارجی نزدیک آموزش عالی و نهاد علم

۱.۲.۳ مخاطبان (مشتریان): مشتریان علوم انسانی اسلامی، افراد، گروه‌ها و یا نهادهایی هستند که علوم اسلامی، نیازهای دینی (عبادی، اخلاقی و یا معاملاتی) یا دانشی (یا نیازهای دیگر) آنها را تأمین می‌کند. مخاطبان نهاد علوم انسانی در ایران بیش از آنکه نگاه به دانش‌های آکادمیک داشته باشند از فضاهای غیر رسمی و مجازی شده دانش‌های خود را کسب می‌کنند. از این رو نوعی «تقلیل‌گرایی» و «عرفی‌اندیشی» و تأسیس رشته‌های کاملاً کاربردی و ترویجی با هدف «کنترل» و یا «هدایت» مشتریان در آینده نزدیک تأسیس خواهد شد که بیش از توجه به آینده به فکر کنترل وضعیت موجود خواهند بود. بنابراین گزارش‌ها، مشتریان علوم انسانی چه در حوزه و چه در دانشگاه، در حال کاهش چشمگیر هستند. (شجاعی زند، ۱۳۹۸، ص ۵۷-۹۲)

۲.۲.۳ رقیبان: با توجه به تغییراتی که ناشی از تحولات بنیادین در زندگی بشر در حال رخ دادن است، در آینده با وضعیت‌های جدیدی روبرو خواهیم شد. در وضعیت‌های جدید پیش‌رو، مفاهیم جدیدی خلق خواهند شد، پدیده‌های نو رخ خواهند داد و نیازهای جدید در زندگی بشر به وجود می‌آیند؛ مبتنی بر نیازهای جدید، نهادها و فرایندهایی متفاوت پدید می‌آیند که به باز تعریف مفاهیم و فرایندهای فعلی منجر خواهند شد. فناوری‌های بنیان‌برافکن نوظهور، امکاناتی غیرقابل تصور را در اختیار افراد و جوامع قرار می‌دهند که به طور کلی شیوه زندگی را تغییر خواهند داد. رقیبان سنتی اعم از شبکه‌های تبلیغی و کنشگران حوزوی، تولیدکنندگان محتوا در فضای مجازی و همچنین هژمونی نظام‌های علوم انسانی غربی و تکنولوژی‌های پیش‌ران از جمله رقیبان علوم انسانی در ایران محسوب می‌شوند. توجه ویژه علوم انسانی برای مبارزه با رقیب امروزه باعث شده است بیش از حد وارد استعاره «پاسخگویی» شده و از تولید علم و دانش باز بماند. رقبای علوم اسلامی نیز دانش‌ها، مهارت‌ها و نهادهایی هستند که

کارکردهایی شبیه به کارکردهای این علوم می‌توانند داشته باشند؛ مانند خرافات و داستان‌های محلی، قواعد شریعت ادیان دیگر، قوانین اجتماعی قانون‌گذاران مدرن، نسخه‌های علوم انسانی و ... از جمله رقاباتی هستند که علوم اسلامی و نهاد علم اسلامی بیشتر به فکر پاسخگویی به شبهات ایشان است.

۳.۲.۳ حامیان (تأمین‌کنندگان و سرمایه‌گذاران): امروزه دولت به عنوان جدی‌ترین حامی علوم انسانی اسلامی محسوب می‌شود و حامیان سنتی و خیرین در علوم انسانی نیز به طرز چشمگیری در حال کاهش اند. البته ناگفته هم پیداست که حجم بودجه‌های حمایتی دولتی از علوم انسانی در مقایسه با حجم حمایت‌ها از علوم فنی و مهندسی بسیار ناچیز است.^{۱۷}

۴.۲.۳ ارتباط دانش با سایر دانش‌ها: موج جدیدی از میان‌رشته‌ای‌ها میان دانش‌های انسانی و فنی شکل گرفته است که از این جمله می‌توان به فلسفه‌های مضافی اشاره کرد که به یکی از علوم افزوده شده‌اند. این مسئله باعث تکثیر بیش از حد میان‌رشته‌ها در آینده نزدیک در ایران خواهد شد باید منتظر شکل‌گیری رشته‌هایی همچون فلسفه فضای مجازی، فلسفه هوش مصنوعی و ... یا در حوزه‌های علوم اسلامی فقه فضای مجازی، فقه رمز ارزها و فقه هوش مصنوعی، فقه متاورس و ... باشیم. احتمال تلفیق این فضا با «متادیسپلین»‌ها و فضای حل مسئله آنهم از طریق «تجاری‌سازی» صنایع خلاق فرهنگی در ایران یکی از کلان‌روندهایی است که علوم انسانی اسلامی را در مسیر نسل چهارم دانشگاه‌های آمریکایی قرار خواهد داد.^{۱۸}

۳.۳ تأثیرات در محیط داخلی آموزش عالی و نهاد علم

۱.۳.۳ موضوعات و مسائل: تحت تاثیر محیط کلان و نزدیک علم و فشاری‌های حاکمیتی و رقبا مبنی بر پاسخگویی دانش‌های انسانی اسلامی، این دانش‌ها به سمت علوم میان‌رشته‌ای در حال تکثیر هستند. منطق تکثیر دانش‌های میان‌رشته‌ای «نیازمندی» است. به نظر می‌آید علیرغم همه تلاش‌های صورت گرفته نحوه تکثیر این میان‌رشته‌ها ماهیت نظام مند و دیسپلینی نداشته است.^{۱۹}

۲.۳.۳ روش‌ها و ابزار: عمده راهبرد روش‌شناسی ترکیب روش‌های گذشته است. به عنوان مثال می‌توان از روش‌شناسی بنیادین به عنوان قلب «میان‌رشته‌گی» در علوم انسانی اسلامی امروز در ایران نام برد که از ترکیب میان رئالیسم انتقادی + فلسفه صدرایی + دانش‌های تجربی شکل گرفته است.^{۲۰}

۳.۳.۳ اساتید و دانشجویان (عالمان و متعلمان): به جهت کمیدانشجویان و مشکلات

بسیار زیاد در جذب و پذیرش اساتید هیات علمی و عدم نیاز به این تعداد فارغ التحصیل در علوم انسانی اسلامی و عدم به کارگیری ایشان در « نقش‌ها و کارویژه‌های مرتبط » می‌تواند یکی از چالش‌های این دسته محسوب شود. این بزرگترین چالش محیط داخلی دانش در زمانه حال محسوب می‌شود که فشار خود را به صورت جدی بر دیگر ارکان محیط داخلی می‌گذارد. احتمالاً نوع جدیدی از آئین‌نامه‌های ارتقا به زودی رونمایی خواهد شد که سهم کارکرد گرایانه اساتید هیات علمی در رشته‌ها و میان رشته‌های مضاف به اسلامی را بالاتر خواهد برد.

۴.۳.۳ اهداف و غایات: به دلیل عدم نیاز و همچنین عدم سفارش از سوی حامیان و

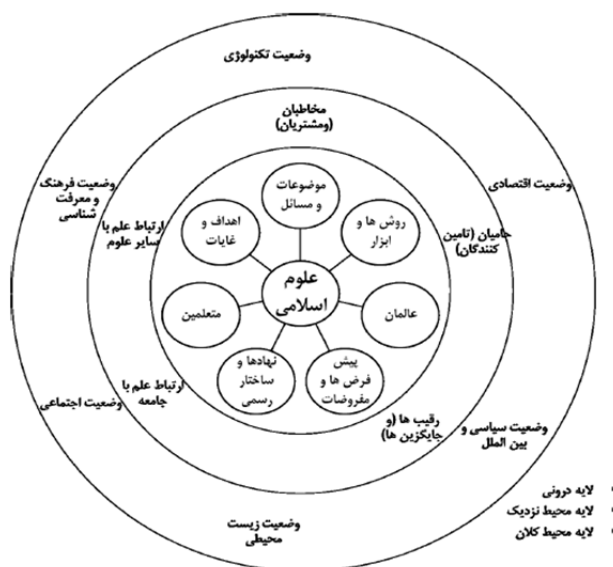
مشتریان دانش و دوری از هدف پژوهش‌های بنیادین برای تولید دانش‌های انسانی اسلامی، دانش‌های انسانی در ایران فاقد چشم‌انداز مناسبی هستند.

۵.۳.۳ نهادها و ساختارها: تنها تغییر وضعیت موجود نسبت به گذشته افزوده شدن مراکز

رشد، استارت‌آپ‌ها، ستاد‌های نرم‌فناوری و نوآوری‌های اجتماعی در حاشیه مراکز آکادمیک و توجه بیشتر به نهاد پرورشی در آموزش علوم انسانی است که فشار تجاری‌سازی علوم انسانی در صدر آنها قرار دارد.

۶.۳.۳ پیش‌فرض‌ها و معلومات: وفور پیش‌فرض‌های تمدنی و انقلابی در سیاست‌گذاران

علوم انسانی و ترسیم آینده‌های بلندمدت از جمله پیش‌فرض‌هایی است که بیش از راهبردهای تحولی، به رقابت زود هنگام خواهد انجامید.

شکل ۲. مدل تحلیل محیط علوم انسانی اسلامی

به طور کلی و مقایسه محورهای وضعیت موجود با روندهای موجود در دانش های جهانی، می توان اذعان کرد که علیرغم نفوذ بسیار گسترده دانش های انسانی در وضعیت موجود و سیطره علوم شناختی در بسیاری از پیشران های تکنولوژی، این تلفیق و نفوذ در علوم انسانی در ایران اتفاق نیفتاده است. در شکل بالا می توان تحلیل محیطی صورت گرفته را تا حدود زیادی مورد توجه قرار داد.

۴. پیشران های آینده علوم انسانی اسلامی (سناریوهای آینده علوم انسانی اسلامی در ایران)

پیشران های آینده وجه کشش آینده محسوب می شوند، در اینکه تعداد پیشران ها در آینده نزدیک به چه تعدادی ختم می شوند میان آینده پژوهان اختلاف است. پیشران باید دارای قدرتی باشد که همه دوائر محیطی اطراف علم را به حرکت در آورد و جهت آینده دانش را رقم زند. برخی از پیشران ها که به زعم تحلیل های کانونی و نخبگانی مورد توجه قرار گرفته به شرح ذیل اند:

۱.۴ توسعه فناوری‌های شناختی به خصوص توسعه هوش مصنوعی (مطرح شدن داده‌ها به عنوان نفت جدید و تبدیل شدن آن به عنوان موضوع ژئوپلتیکی، گسترش فناوریهای هوش مصنوعی، اینترنت اشیا، ربات‌ها، خودکار بودن، رایانش ابری، واقعیات افزوده و مجازی و ...)

۲.۴ توسعه علوم شناختی (عصب شناسی شناختی، رایانه شناسی شناختی، زبان شناسی شناختی، فلسفه ذهن، روان شناسی شناختی)

۳.۴ توسعه عمومی سازی دانش (همگرایی و هم افزایی پلغتم‌ها و تمرکز زدایی در حوزه دانش)

۴.۴ کالایی شدن دانش (تبدیل شدن هر محصولی به خدمات و فرآیند)

۵.۴ ارتباطی شدن دانش (ظهور جامع شبکه‌ای و جهان چند صفحه‌نمایشی و پدیده اقناع و ترغیب جمعی)

۵. سناریوهای آینده علوم انسانی اسلامی

با توجه به بررسی نقاط مشترک پیشران‌ها و مبتنی بر تأثیرات متقابل علی می‌توان چهار سناریو محتمل برای آینده علوم انسانی اسلامی تصویر کرد؛ از میان عدم قطعیت‌های شناسایی شده در پیشران‌های فوق، عدم قطعیت بحران‌های پیش رو و همچنین تعامل بازیگران مورد توجه قرار گرفته است که در دو فرض خوش‌بینانه و بدبینانه نگاشته شده‌اند:

۱.۵ حالت خوش‌بینانه منفی

پیشفرض: شکل‌گیری علوم انسانی رقابتی یا تهاجمی

سناریو: جنگ در فضای ابری

پیشران: هوش مصنوعی^{۲۱}

پیامد: پایان علوم انسانی اسلامی

در این دیدگاه نقش بازیگران و نیروهای داخلی علم بسیار کم‌رنگ شده و این داده‌ها و کلان داده‌ها و حتی می‌شود گفت فراداده‌ها در علوم انسانی حکمفرما خواهند شد. باور داده‌ای جای معرفت یعنی باور صادق موجه را خواهد گرفت و بحران‌ها نه به واسطه استدلال منطقی در دانش‌ها بلکه به واسطه نگاه شبکه‌ای قابل کنترل خواهد بود. محاسباتی شدن به عنوان

یکی از وزن های گذشته در پارادایم اثبات گرا همچنان خود را در آینده نیز تحمیل می کند اما نه به شکل اثباتی بلکه کاملاً در فرض محاسباتی و احتمالاتی که به دلیل تلفیق با علوم شناختی تا حدودی به نظریات تفسیری نیز کشانده شده است. و به عبارت روشتر می توان گفت که معرفت جای خود را به اطلاعات داده است؛ این ماشین ها هستند که جای اصلی دانشمندان را در این رقابت پر خواهند کرد. بزرگترین ابزار در این زمینه هوش مصنوعی خواهد بود که ضمن تحلیل الگوریتم های ذهنی و شناختی دانشمندان علوم انسانی آنها را تبدیل به دانش جدید و کاربردی می کند. « هکرها» به مثابه دانشمندان رقابتی این سناریو به ایفای شأن خواهند پرداخت و مطالعات آکادمیک و متمرکز جای خود را به استارتاپ ها و شرکت های فناور و صنایع خلاق فرهنگی خواهد داد. این سناریو را می توان واجد بیش ترین کاهش علوم انسانی اسلامی دانست که می توان آن را **مرگ یا پایان علوم انسانی اسلامی** در ایران خواند. از این رو، هر بازیگری در صدد است بر فضای ابری و شبکه ای که از کلان داده ها ناشی شده است مسلط شود و این تقابل هم با استراتژی جنگ در علوم انسانی پیش خواهد رفت؛ کسی پیروز است که در این جنگ داده ای پیروز شود. این جنگ در فضای ابری اتفاق می افتد که می تواند به عنوان یک نفس الامر جدید در علوم انسانی اثرگذار باشد. این مسئله را می توان به نوعی غلبه « نگاه امنیتی» بر نگاه دانشی نیز تفسیر کرد. در این سناریو ترس و وحشت، آشوب های اجتماعی، بیکاری و جنگ وجود دارد و مردمان و مخاطبان علوم انسانی اسلامی حاضر خواهند بود در قبال کاهش حریم خصوصی و ارائه اطلاعاتشان از بحران پیش آمده خارج شوند.

حامیان و مشتریان جدی علوم انسانی اسلامی در این صورت نه آکادمی ها بلکه شرکت های بزرگ نظامی تجاری خواهند بود و چون زیرساخت های لازم رقابتی این جنگ شناختی توسط علوم انسانی اسلامی مهیا نشده است و بودجه ناچیزی از سوی حامیان به این امر اختصاص داده است؛ مهمترین سناریوی پیشروی علوم انسانی اسلامی در دنیای پیشرو « پایان» خواهد بود و می توان از استعاره « مرگ» در این فضا بهره برد.

۲.۵ حالت بدبینانه منفی

پیشفرض: استراتژی تدافعی و محافظه کارانه در علوم انسانی

پیشران: هوش مصنوعی + علوم شناختی

سناریو: ایمنی گله ای

پیامد: بحران سیستمی و کاربست درمانی

در این حالت به جای روش شناسی های معهود جهت مدیریت دانش نوعی روش های «ایمنی گله ای» پیشنهاد می شود به این معنا که هر بازیگر در صدد است برای تسلط بر دیگران بحران های خرابکارانه ای ایجاد کند و این بحران نیز عمدتاً در ماشین ها و خرابکاری های فیزیکی در آنها اتفاق می افتد که منجر به شکل گیری اختلالات شناختی گسترده ای خواهد شد. که نیازمند ایمنی گله ای هستیم و باید این بحران سیستمی را مدیریت کنیم. در این صورت دانش های انسانی به سمت «پاسخگویی» حرکت خواهند کرد و موجی از مراکز مشاوره نوین، رشته های فراروانشناسی، شناختی و فلسفه های مضاف شناختی ایجاد خواهد شد. در این سناریو فاصله اجتماعی به یک واقعیت در زندگی بشر تبدیل می شود و افراد جامعه به صورت مجازی و با کمک فناوری های واقعیت افزوده و شبیه سازی و همچنین متاورس با اقوام و دوستان خود در ارتباط اند. استفاده از فناوری های امنیتی و درمانی مانند تشخیص چهره از طریق پهپادها و یا دوربین های شهری بسیار افزایش می یابد و حریم خصوصی در معرض نابودی قرار می گیرد. در همه جا اطلاعات غلط و دستکاری شده وجود دارد و به دلیل جایگزینی داده به جای معرفت؛ امکان صحت سنجی آن وجود ندارد. نوعی انگاره های پوپولیستی جایگزین علم انسانی خواهد شد. علم در این موقعیت تنها نقش ایمنی گله ای، به مثابه واکسن و برای خروج از نگرانی تجویز خواهد شد. و اساساً دانش های اسلامی به جای تولید، به رقابت زود هنگام مبتلا خواهند شد و سایه تبلیغ بر علوم اسلامی سنگین شده و بسیاری از مشهورات که در عرف عام به آن نیاز هست مورد توجه دانشمندان علم اسلامی قرار خواهد گرفت. این مسئله زمینه مناسبی را برای حمایت مالی توسط «عموم مردم» فراهم می کند و عرف و عوام حاضر خواهند بود در قبال دریافت خدمات، هزینه هایی را نیز پرداخت کنند. نقشه عموم مؤمنین و عوام در این مسئله از نقش «خادم» و «حامی» خارج شده و مشتریان و حامیان به یک جریان یکپارچه تبدیل می شوند. اندیشمندان علوم اسلامی نیز در اینجا به جای تولید نظریات گوناگون به مثابه یک «پزشک» یا «روان شناس» به درمان بسیاری از معضلات و اختلالات خواهد پرداخت. کالایی شدن به همراه موجی از عمومی سازی این سناریو را در بر می گیرد و به جهت محصول محوری، کم کم ماشین ها نیز به مسئله پاسخگویی وارد می شوند و نقش ارجاعی دانشمندان اسلامی را بسیار کمرنگ می کنند.

۳.۵ حالت خوش بینانه مثبت

پیشفرض «شکل گیری علوم انسانی مبتنی بر فرض رقابت و همکاری»

پیشران: هوش مصنوعی + عمومی سازی دانش

سناریو: تخصص گرایی

پیامد: گسترش مراکز پژوهشی میان رشته ای مبتنی بر پیشران ها

در این حالت تخصص ها هستند که همچنان در آینده امکان وقوع دارند و زمانی که تخصص باقی بماند حیات دوباره ای به علوم انسانی مبتنی بر میان رشته ها دمیده خواهد شد. چون فرض بر رقابت و تولید دانش نسبی است، رقابت در این دوره به تکثیر مراکز پژوهشی می انجامد و علوم انسانی بیش از آنکه اندیشه تولید مبتنی بر واقعیت را پیش بکشند علم را مبتنی بر «هویت اجتماعی» برساخت می کنند. در این زمینه باید شاهد ظهور متخصصان میان رشته‌گی جدید و نوعی تمرکز گرایی در آموزش و تاسیس میان رشته‌ای های جدید باشیم. در این دوره که احتمالاً در آینده نزدیک رخ می دهد اندیشمندان اسلامی بیش از پژوهش و تولید علم به امر تدریس مشغول می شوند. چون این سناریو ارتباط وثیقی با مردم برقرار نمی کند این حاکمیت ها یا دولت ها و یا خیرین کلان هستند که حامی جدی این گونه دانش ها تلقی می شوند. از این رو ذی نفعان به مثابه مدیران دانش آینده تربیت می شوند و آن ها نیز به کرسی هیات علمی و تدریس توجه ویژه ای خواهند کرد. ظهور متخصصان میان رشته ای جدید که در دانش های جدید نیز سر رشته ای دارند از جمله ویژگی مشترک دانشمندان اسلامی (اعم از روحانیون و غیره) می شود. رقابت ها نیز در این زمینه کاملاً « رقابت های آکادمیک» و « مبتنی بر تخصص» خواهد بود. با توجه به بودجه کم اختصاص یافته از سوی حامیان این رقابت احتمالاً با حاشیه گزینی دانش های اسلامی روبرو خواهد شد.

۴.۵ حالت خوش بینانه منفی

پیشفرض: شکل گیری علوم انسانی جدید مبتنی بر فرض شاگردی و همکاری

سناریو: عمومی سازی دانش

پیامد: گسترش مراکز آموزشی میان رشته‌گی مبتنی بر پیشران ها/ گسترش مراکز فرهنگی و

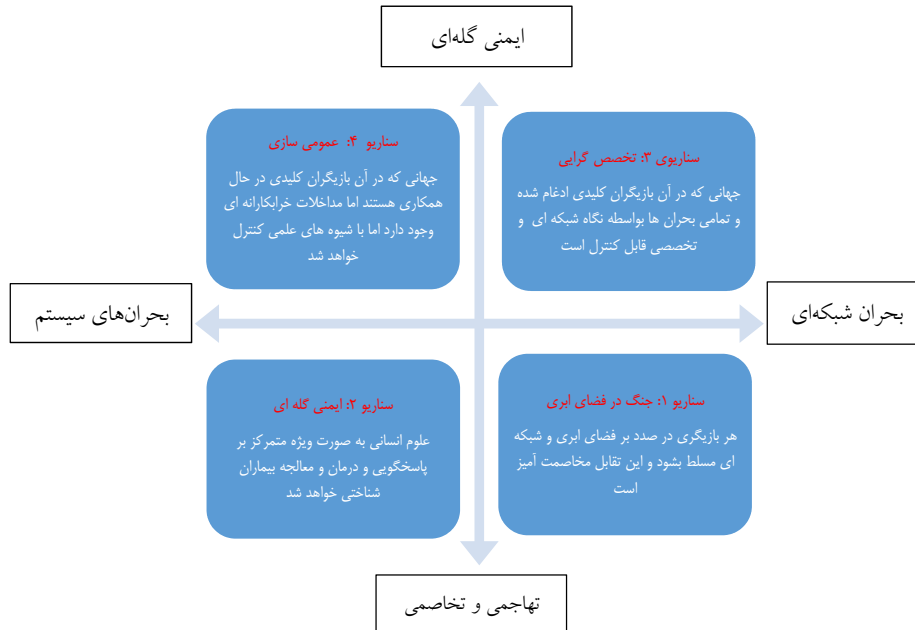
ترویجی علوم انسانی اسلامی

در این دوره با موجی از ترجمه های جدید در حوزه میان رشته ها، تاسیس رشته های آموزشی مواجه خواهیم شد که بیش از آنکه بخواهد تولید کند از خود علاقه به « یادگیری» را نشان می دهد و از این رو مراکز آموزشی گسترش پیدا کرده و مراکز فرهنگی و ترویجی در زمینه پیشران

ها، علوم انسانی را به مثابه یک سبک زندگی جدید ترویج خواهند کرد. در این صورت هم وارد یک نهضت ترجمه جدید در فضای علوم انسانی اسلامی خواهیم شد که تا مدت‌های زیادی سعی می‌کند شاگردی خود نسبت به دانش‌های انسانی را با ترجمه آثار جدید و پیشرفت‌های نوظهور نشان دهد. از این رو به نوعی اندیشمند اسلامی در نقش یک «دستیار» وظیفه انتقال دانش را بر عهده می‌گیرد. این مسئله باعث خواهد شد که حامیان بخش خصوصی یا گرایشانتخاص و بعضاً افراطی به دنبال انتقال برخی از دانش‌های وارداتی به کشور باشند و خط و مشی آینده سیاستگذاری علم و فناوری را جهت بخشند.

۶. نتیجه‌گیری

نگاه برنامه‌ریزی پابرجا مبتنی بر سناریونگاری آینده علوم اسلامی علیرغم نو بودن می‌تواند استعاره‌های نهفته در این دانش را به منصفه ظهور برساند. به نظر می‌آید با توجه به بحران‌های شبکه‌ای و تهاجمی و تخصصی شدن نظام دانش سناریوی مبتنی بر جنگ داده‌ها در فضای ابری یکی از مهم‌ترین بحران‌ها یا تهدیدهایی باشد که دانش اسلامی از سر خواهد گذراند. این مسئله خود می‌تواند چالش‌های بی‌شماری را در آینده علوم انسانی اسلامی ایجاد کند. نهال نوپایی که با رقابت‌گیری با علوم مدرن غربی کار خود را آغاز کرد و به شکلی مبتنی بر روش‌شناسی «انتقادی» خود را توسعه داد، امروزه در اثباتی‌ترین مرحله تاریخی خود قرار دارد و شواهد امر در تحلیل محیطی و اجتماع‌نخبگانی و تحلیل داده‌ها در نرم‌افزارهای مرتبط نشان می‌دهد، شبکه روابط علی این سناریو دارای بیشترین پیوستگی و همگرایی است و این خود احتمال ظهور این سناریو را تقویت می‌کند.

نمودار ۱. سناریوهای تغییر در علوم انسانی اسلامی

به نظر می رسد عدم رصد کامل از وضعیت موجود و کلان روندهای شکل گیرنده تصویر آینده و همچنین عدم اطلاع از تحلیل لایه علت‌های آینده و عدم قطعیت این پیشران‌ها می‌تواند یکی از موانع جدی برای رصد روند آینده دانش‌های اسلامی انسانی شود. از سوی دیگر عدم وجود شاخص‌های کیفی عملکرد این دانش چه در گذشته، چه در وضعیت موجود و چه در آینده می‌تواند ضربه‌های سهمگینی به این نوع مطالعات وارد کند. به نظر می رسد سیاستگذار دانش بایستی به سؤالاتی از قبیل رصد و پوشش محیطی دانش‌های اسلامی و تعیین شاخص‌های اثربخشی آن‌ها پاسخ روشن‌تری دهد.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای ساخت الگوی آینده پژوهانه علوم انسانی اسلامی از آثار زیر بهره برده ام:
لس بل، مایک نیری، آینده آموزش عالی، ترجمه جلیل کریمی، موسسه مطالعات فرهنگی اجتماعی وزارت علوم، ۱۳۹۶.

- نامداریان، لیلا، حسن زاده، علیرضا، آینده نگاری علم و فناوری و اثرات آن در سیاستگذاری، پژوهشگاه علوم و فناوری ایران، ۱۳۹۰
- حاجیان، ابراهیم، مبانی اصول و روش های آینده پژوهی، دانشگاه امام صادق ۱۳۹۰
- علیزاده، عزیز، سناریوهای جهانی آینده ارتباطات و فناوری اطلاعات، ۱۳۹۹
۲. برخی از محققین به جای بهره گیری از این واژه به جهت تأکید بر قطعیت این دسته از علوم انسانی، بر عبارت « شوک آینده» تأکید کرده اند؛ بنگرید:
- Alvin Toffler. Future Shock, published by arrangement with Random House, 1984, Inc., p 8
۳. از میان سه رویکرد کلی یعنی: دیسپلین، اینتر دیسپلین و متا دیسپلین به دانش، این رویکرد میان رشتگی بوده است که مورد اقبال بازیگران و کنشگران قرار گرفته است؛ مدل کلی ساخت علوم انسانی اسلامی در ۳۰ سال گذشته در ایران را می توان مبتنی بر رویکرد میان رشتگی نامید.
۴. این مطلب را می توان با استناد به منشورات مراکز و گروه های علمی شکل گرفته و حوزه مطالعاتی اعضای هیات علمی در این مراکز اشاره کرد:
- پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
دانشگاه باقر العلوم
۵. جهت تحلیل محیطی علوم انسانی موجود از منابع ذیل بهره زیادی برده ام:
- Porter, Michael Em, Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors: with a new introduction, 1980 by The Free Press, p 49
- Giovanni Battista Dagnino and Maria Cristina Ciniciresearch, methods for strategic management, Routledge, 2016, p 227
- Rex Degnegaard, Strategic Change Management, The Author, 2010, p 35
- Marcello Tonelli and Nicoló Cristoni, Strategic Management and the Circular Economy, Routledge, 2019, p 46-73
۶. غلامی، رضا، مصاحبه با خبرگزاری آنا: <https://ana.press/fa/news/668061>
- هم چنین بنگرید: مصاحبه با معاون رئیس جمهوری: در سالی که برنامه پنجم توسعه شروع شد، سهم بودجه پژوهشی از GDP تنها ۰.۶ درصد بود و این میزان در این مدت نه تنها افزایش پیدا نکرد بلکه کاهش هم پیدا کرد و اکنون به ۰.۵ درصد رسیده است. <https://www.mehrnews.com/news/2451552>

سناریوهای آینده علوم انسانی اسلامی در ایران (مجتبی رستمی کیا) ۲۹۷

۸. هزینه تحقیق و توسعه انگستان در سال ۲۰۱۹، ۳۸.۵ میلیارد پوند بود. یعنی ۵۷۷ پوند به ازای هر نفر یا معادل ۱.۷۴ درصد تولید ناخالص داخلی است، شواهد آماری نشان می دهد ۲۱ درصد از این بودجه ویژه علوم انسانی است.

۹. احمد حسین شریفی در کتاب مبانی علوم انسانی اسلامی می گوید: این علوم مبتنی بر جهان بینی مادی و لیبرالیستی اند. تمام مبانی لیبرالیسم، یعنی الحاد عملی، اومانیزم، پلورالیسم، سکولاریسم، لذت گرایی و سودگرایی، در چنین علومی به عنوان اصل موضوعی پذیرفته شده اند. روشن است که چنین ضعف ها و عیوبی را نمی توان نادیده گرفت و هیچ راهی جز حرکت در چارچوب فکر اسلامی، برای رفع این عیوب وجود ندارد. به همین دلیل در پاسخ کسانی که مدعی اند تأسیس علوم انسانی اسلامی در صورتی ضرورت دارد که علوم انسانی موجود مبتلا به عیوب و نقائص باشند که اولاً مطمئن باشیم چنان عیوبی در علوم انسانی اسلامی وجود نخواهد داشت و ثانیاً رفع آن عیوب تنها از علوم انسانی اسلامی ساخته باشد و نه علوم انسانی مسیحی و بودایی و امثال آن، معتقدیم که همینطور است.

برخی دیگر نیز معتقدند که علوم انسانی غربی ماهیت استعماری دارد و باید با آن مقابله کرد:
<http://shabestan.ir/detail/news/508664>

همچنین جهت بررسی تأثیرات محیط سیاسی کلان بر علم می توان به اثر استعمار و علم، مارک ای لارجنج ترجمه مهدی کفایی نشر سروش اشاره کرد در این اثر بیشتر وجوه نهادی علم مدنظر است و منظور از علم، علم تجربی جدید است که در غرب مدرن تکوین یافته است و به طور کلی شامل علوم پایه، مهندسی و پزشکی می شود. البته به فراخور بحث، به برخی مبانی بینشی و ارزشی علوم نیز اشاره شده است. گوشه و کنار این کتاب پر از شواهدی است که پرده از ارتباطات نامحسوس علم و استعمار برمی دارد.

10. *Studies in Islam and Psychology* is an open-access, double-blind, peer-reviewed journal published by Research Institute of Hawzah and University (RIHU)

Khalil School of Islamic Psychology & Research is the academic home for Khalil Center.
Get professional education, clinical training, & research.
The International Journal of Islamic Psychology (IJIP)

11. Esposito, John L., *The future of Islam* / John L. Esposito, 2010 by Oxford University Press, Inc., p40

۱۲. قائمی نیا، علیرضا، الهیات سایبر، مقدمه

۱۳. جهت اطلاع از آینده اسلام و دینداری می توان به آثار ذیل مراجعه کرد:

Esposito, John L., *The future of Islam* / John L. Esposito, 2010 by Oxford University Press, Inc., p 88

کوهی، احمد، مدل مفهومی آینده پژوهی تبلیغ دینی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

همچنین جهت بررسی شناختی پدیده دین داری در آینده نزدیک به اثر زیر مراجعه کنید:

Ken Wilber, *The Religion of Tomorrow: A Vision for the Future of the Great Tradition*, Shambhala Publications, 2017 p 491

بر اساس داده‌های موجود می‌توان ادعا کرد نگرانی در مورد افول دینداری و تنزل وضعیت دینی در ایران چندان موجه نیست. همان‌طور که گفته شد چنین نگرانی به دلیل افزایش توقعات حاکمان از رفتارهای دینی مردم (به دلیل در دستور کار قرار گرفتن دینی‌سازی جامعه بعد از انقلاب (و به‌طور هم‌زمان گسترش نظریه‌های سکولار شدن در دهه اخیر بوده است. این نگرانی موجب دامن‌زدن به طیف جدیدی از برنامه‌های دینی‌سازی در جامعه شده، تبلیغات رسانه‌ای جوانان را مخاطب خود قرار داده‌اند و بخش عمده‌ای از تحقیقات سازمان‌ها بر دینداری جوانان اختصاص یافته است؛ به گونه‌ای که ۷۲ درصد تحقیقات در زمینه سنجش دینداری بر جوانان متمرکز بوده‌اند (کاظمی و فرجی، ۱۳۸۵). جالب آن است که نماد دینداری نه در توجه به خدا و غنای تجربه‌های دینی بلکه بر نوعی فرمالیسم دینی و رفتارهای ظاهری متمرکز بوده است، به گونه‌ای که ۷۰ درصد تحقیقات دینی بر سنجش مناسک دینی افراد متمرکز بوده‌اند. بنابراین غالب این محققان، تضعیف بخشی از ظواهر دینی و ایدئولوژیکی را تضعیف دینداری قلمداد کرده‌اند. در این مقاله مشخص شد که نه تنها رفتارهای دینی افراد نسبت به سال‌های گذشته چندان تفاوتی نداشته، بلکه در برخی از اشکال نیز گسترش داشته است. (رک: مهدی فرجی، عباس کاظمی، بررسی وضعیت دین‌داری در ایران: (با تأکید بر داده‌های پیمایش‌های سه دهه گذشته)، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ۲ شماره ۲ مرداد ۱۳۸۸، صفحه ۷۹-۹۵)

۱۴. جهت اطلاع از تغییرات شتابان این پیشران تکنیکال بر دانش جدید می‌توان منابع ذیل را مورد توجه قرار داد:

Max Tegmark, Title: *Life 3.0 : being human in the age of artificial intelligence*, y Alfred A. Knopf, 2017, p 108

James Hendler, *Social Machines: The Coming Collision of Artificial Intelligence, Social Networking, and Humanity*, 2016 و Apress

Michael Heim , *The metaphysics of virtual reality*, 1996, Oxford University Press

Dejian Liu • Chris Dede • Ronghuai Huang John Richards, *Virtual, Augmented, and Mixed Realities in Education*, Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2017

15. David J. Chalmers, *Philosophy of mind: classical and contemporary readings*, 2002 by Oxford University Press,

David J. Chalmers, *The conscious mind : in search of a fundamental theory*, 1996, Oxford University Press

John R Searle and exchanges with Daniel C. Dennett and David Chalmers. *The mystery of consciousness*, 1997 NYREV, Inc

16. David Leslie, *Understanding artificial intelligence ethics and safety*, 2018, policy@turing.ac.uk

Ibo van de Poel and Lambèr Royakkers, *Ethics, Technology, and Engineering An Introduction*, Blackwell Publishing, 2011

Bill Hibbard, *Ethical Artificial Intelligence*, Bill Hibbard 2014

سناریوهای آینده علوم انسانی اسلامی در ایران (مجتبی رستمی کیا) ۲۹۹

M. Mitchell Waldrop, *A Question of Responsibility*, AI Magazine Volume 8 Number 1, 1987

Michael Anderson and Susan Leigh Anderson, Machine Ethics: *Creating an Ethical Intelligent Agent*, AI Magazine Volume 28 Number 4 (2007)

۱۷. این مسئله در حالی است که بیش از ۴۰ درصد از دانش آموختگان دانشگاهی کشور در علوم انسانی فعالیت می کرده اند اما نسبت بودجه ایشان به مهندسی قابل مقایسه نیست. جهت روایی سنجی این گزارش به منابع ذیل مراجعه کنید: باشگاه خبرنگاران جوان کد خبر ۷۶۷۴۸۶۲

۱۸. امروزه مراکز رشد و شتابدهنده های بسیاری در اطراف مراکز علوم انسانی اسلامی مستقر هستند و وظیفه کابردی سازی و تجاری سازی دانش های اسلامی و صنایع خلاق فرهنگی را عهده دار هستند.

19. THE DIALECTIC AND RHETORIC OF DISCIPLINARY AND INTERDISCIPLINARY
Julie Thompson Kleinp 35

۲۰. جهت اطلاع از این روش شناسی می توانید به منابع ذیل مراجعه کنید:

زائری، قاسم، سید محمد، معلمی، روش شناسی بنیادین از منظر روش شناسی بنیادین، نظریه های اجتماعی متفکران مسلمان، بهار و تابستان ۱۳۹۵، شماره ۱، از ۱۲۹ - ۱۶۰

محبی، محمد عارف، تحلیل رویکردهای علم دینی با تاکید بر علوم اجتماعی، معرفت فرهنگی اجتماعی، شماره سوم، تابستان ۱۳۹۴، ص ۹۵-۱۱۸

سلطانی، مهدی؛ پارسانیا، حمید؛ روش شناسی علم دینی ناظر به علوم انسانی مجله: معرفت فلسفی علمی-پژوهشی - بهار ۱۳۹۴ - سال دوازدهم - شماره ۳ - ۲۴ صفحه - از ۹۵ تا ۱۱۸

پارسانیا، حمید، طالعی اردکانی، محمد، روش شناسی بنیادین و روش شناسی کاربردی در علوم اجتماعی، مجله: معرفت فرهنگی اجتماعی « بهار ۱۳۹۲، سال چهارم - شماره ۱۴ علمی-پژوهشی (۲۴ صفحه - از ۷۳ تا ۹۶)

۲۱. تاثیرات این پیشران بر علوم انسانی به حدی زیاد است که اساس آن را با گسست و شگاف روبرو است؛ به عنوان مثال: حوزه تازه در حال ظهور اخلاق ماشین با افزودن بعد اخلاقی به ماشین ها سروکار دارد. برخلاف اخلاق کامپیوتری - که به طور سنتی بر روی مسائل اخلاقی پیرامون استفاده انسان از ماشین ها تمرکز می کرد - اخلاق ماشین به این موضوع توجه دارد که رفتار ماشین ها نسبت به کاربران انسانی و شاید سایر ماشین ها نیز از نظر اخلاقی قابل قبول باشد. در زمینه تاثیرات شگرف هوش مصنوعی و پیشران بودن آن از آثار زیر بهره برده ام:

Bill Hibbard, Ethical Artificial Intelligence, Bill Hibbard 2014

M. Mitchell Waldrop, A Question of Responsibility, AI Magazine Volume 8 Number 1, 1987

Michael Anderson and Susan Leigh Anderson, Machine Ethics: Creating an Ethical Intelligent Agent, AI Magazine Volume 28 Number 4 (2007)

۳۰۰ پژوهش‌های علم و دین، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

Michael R. LaChat, Artificial Intelligence and Ethics: An Exercise in the Moral Imagination, AI Magazine Volume 7 Number 2 (1986)

Vallor, Shannon. Technology and the Virtues, Oxford University Press, 2016

Vincent C. Müller, Philosophy and Theory of Artificial Intelligence 2017, Springer Nature Switzerland AG 2018

Joseph Migga Kizza, Ethical and Social Issues in the Information Age, Springer-Verlag London 2013

کتاب‌نامه

- ایمان، محمدتقی (۱۳۹۷)، روش‌شناسی تحقیقات کیفی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پارسانیا، حمید، طالعی اردکانی، محمد (۱۳۹۲) روش‌شناسی بنیادین و روش‌شناسی کاربردی در علوم اجتماعی، مجله: معرفت فرهنگی اجتماعی « سال چهارم - شماره ۱۴ علمی-پژوهشی (۲۴ صفحه - از ۷۳ تا ۹۶)
- حاجیان، ابراهیم (۱۳۹۰)، مبانی اصول و روش‌های آینده‌پژوهی، دانشگاه امام صادق.
- خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۹۲)، در جستجوی علوم انسانی اسلامی، نشر معارف.
- زائری، قاسم، سید محمد، معلمی (۱۳۹۵)، روش‌شناسی بنیادین از منظر روش‌شناسی بنیادین، نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، شماره ۱، از ۱۲۹ - ۱۶۰
- سلطانی، مهدی؛ پارسانیا، حمید (۱۳۹۴) روش‌شناسی علم دینی ناظر به علوم انسانی مجله: معرفت فلسفی علمی-پژوهشی - سال دوازدهم - شماره ۳ - ۲۴ صفحه - از ۹۵ تا ۱۱۸
- شجاعی زند، علیرضا (۱۳۹۸)، تحویل‌گرایی در مطالعات جامعه‌شناختی دین، قبسات، سال بیست و چهارم، از ۵۷ - ۹۲
- شریفی، احمد حسین (۱۴۰۲)، مبانی علوم انسانی اسلامی، نشر صدرا.
- علیزاده، عزیز (۱۳۹۹) سناریوهای جهانی آینده ارتباطات و فناوری اطلاعات.
- قائم‌نیا، علیرضا (۱۴۰۰)، الهیات سایبر، تهران، انتشارات کتابخانه مجلس شورای اسلامی،
- کوهی، احمد، (بی تا) مدل مفهومی آینده‌پژوهی تبلیغ دینی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- لارجنت، مارک ای (۱۳۹۸)، استعمار و علم، ترجمه مهدی کفایی نشر سروش.
- لس بل، مایک نیری (۱۳۹۶)، آینده آموزش عالی، ترجمه جلیل کریمی، موسسه مطالعات فرهنگی اجتماعی وزارت علوم.
- مجبی، محمد عارف (۱۳۹۴)، تحلیل رویکردهای علم دینی با تأکید بر علوم اجتماعی، معرفت فرهنگی اجتماعی، شماره سوم، ص ۹۵ - ۱۱۸
- فرجی، مهدی عباس کاظمی (۱۳۹۸)، بررسی وضعیت دین‌داری در ایران: (با تأکید بر داده‌های پیمایش‌های سه دهه گذشته)، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ۲ شماره ۲ صفحه ۷۹-۹۵

سناریوهای آینده علوم انسانی اسلامی در ایران (مجتبی رستمی کیا) ۳۰۱

نامداریان، لیلا، حسن زاده، علیرضا (۱۳۹۰) آینده نگاری علم و فناوری و اثرات آن در سیاستگذاری، پژوهشگاه علوم و فناوری ایران

غلامی، رضا، مصاحبه با خبرگزاری آنا : <https://ana.press/fa/news/668061>

مصاحبه با معاون رئیس جمهوری : <https://www.mehrnews.com/news/2451552>

برخی دیگر نیز معتقدند که علوم انسانی غربی ماهیت استعماری دارد و باید با آن مقابله کرد:
<http://shabestan.ir/detail/news/508664>

باشگاه خبرنگاران جوان کد خبر ۷۶۷۴۸۶۲

David J. Chalmers(2002), *Philosophy of mind: classical and contemporary readings*. by Oxford University Press,

Alvin Toffler(1984), *Future Shock*, published by arrangement with Random House, Inc.

Bill Hibbard(2014), *Ethical Artificial Intelligence*, Bill Hibbard.

David J. Chalmers(1996), *The conscious mind : in search of a fundamental theory*, Oxford University Press

David Leslie (2018), *Understanding artificial intelligence ethics and safety*, policy@turing.ac.uk

Dejian Liu • Chris Dede • Ronghuai Huang John Richards (2017), *Virtual, Augmented, and Mixed Realities in Education*, Springer Nature Singapore Pte Ltd

Esposito, John L.(2010), *The future of Islam* / John L. Esposito, by Oxford University Press, Inc.

Giovanni Battista Dagnino and Maria Cristina Ciniciresearch (2016), *methods for strategic management*, Routledge.

Ibo van de Poel and Lambèr Royakkers (2011), *Ethics, Technology, and Engineering An Introduction*, Blackwell Publishing.

James Hendler, Social Machines(2016) *The Coming Collision of Artificial Intelligence*, Social Networking, and Humanity, Apress.

John R Searle and exchanges with Daniel C. Dennett and David Chalmers (1997), *The mystery of consciousness*, NYREV, Inc

Joseph Migga Kizza (2013), *Ethical and Social Issues in the Information Age*, Springer-Verlag London.

Ken Wilber (2017), *The Religion of Tomorrow: A Vision for the Future of the Great Tradition*, Shambhala Publications.

M. Mitchell Waldrop(1987) *A Question of Responsibility*, AI Magazine Volume 8 Number .

Marcello Tonelli and Nicoló Cristoni (2019), *Strategic Management and the Circular Economy*, Routledge.

Max Tegmark (2017), *Life 3.0 : being human in the age of artificial intelligence*, y Alfred A. Knopf.

Michael Anderson and Susan Leigh Anderson((2007), Machine Ethics: *Creating an Ethical Intelligent Agent*, AI Magazine Volume 28 Number .

Michael Heim (1996), *The metaphysics of virtual reality*, Oxford University Press

Michael R. LaChat (1986) *Artificial Intelligence and Ethics: An Exercise in the Moral Imagination*, AI Magazine Volume 7 Number.

Popper.R(2010), *.How are foresight methods selected? Foresight*, 10(6), 62-89

Porter, Michael Em (1980), *Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors: with a new introduction*, The Free Press.

Rex Degnegaard (2010), *Strategic Change Management*, The Author.

Julie Thompson Kleinp. *THE DIALECTIC AND RHETORIC OF DISCIPLINARY AND INTERDISCIPLINARY*

Vallor, Shannon (2016), *Technology and the Virtues*, Oxford University Press.

Vincent C. Müller (2017), *Philosophy and Theory of Artificial Intelligence*, Springer Nature Switzerland AG.